

Gelişim Psikolojisi Açısından Kur'an'da "Bülûğ" Olgusu

Yrd. Doç. Dr. Abdurrahman KASAPOĞLU*

Özet

İnsanın gelişim evreleri Kur'an'da "bülûğ" ifadesiyle anlatılmıştır. Bu ifade çeşitli kelimelerle yan yana gelerek ergenlik, yetişkinlik, orta yaş, ihtiyarlık gibi hayatın temel süreçleri açıklanmıştır. Kur'an hem Allah'ın sıfatlarına dikkat çekmek hem de insanın dünyadaki ihtiyaçlarını gözetmek amacıyla gelişim evrelerine yer vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Gelişim psikolojisi, ergenlik, orta yaş, ihtiyarlık.

Abstract

The stages of man's growing up in Holy Kur'an are described with reference to the term "bülûğ". Used in various contexts this term is explained with an appeal to the main processes of life in connection with the distinctive terms such as adolescence, adulthood, middle-agedness and old agedness. Emphasizing God's attributes, Kur'an locates the phases of man's growing up with the aim of securing the needs of man in the world.

Key Words: Growing Up Psychology, adolescence, middle-aged, old-aged.

Giriş

Bülûğ, insanın gelişim evrelerini bir süreç halinde anlatan önemli bir Kur'an ifadesidir. Bu ifade, insanın ergenliğe girişini ve onun ardından ölüme kadar uzanan temel gelişim evrelerini anlatır. Bülûğ ifadesi Kur'an'da değişik kelimelerle yan yana gelerek insanın ergenliğe girişini, ergenlik ve onu izleyen yetişkinlik sürecini, orta yaş dönemini ve ihtiyarlık çağını tanımlar, tasvir eder.

Kur'an'da insanın gelişim evrelerinden bahsedilmesinin iki temel amacı vardır. Bunlardan birisi, metafizik amaçlardır. Kur'an, insanın dikkatini Allah'ın sıfatlarına çekebilmek ve âhiret konusunda onu bilinçlendirmek için insanın gelişim evrelerine dikkat çeker. Diğer bir amaç ise, dünya hayatına ilişkindir. Kur'an, insanın gelişim evrelerini, sağlıklı, dengeli ve anlamlı bir şekilde yaşayabilmesi için temel ilkeler sunar, yol gösterici tavsiyelerde bulunur.

Araştırmamızda, Kur'an'da bülûğ kavramıyla işaret edilen gelişim süreçlerini inceleyeceğiz. Kur'an'ın, insanın gelişim süreçlerine değinme ihtiyacı duymasının maddî ve metafizik gayelerini belirlemeye çalışacağız.

---

* İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Konuyla ilgili âyetleri incelerken müfessirlerin yorumları yanında, günümüz psikolojisinin verilerinden de yararlanacağız.

I. Ergenlikte Fizyolojik ve Psiko-Sosyal Gelişim

İnsan, doğumu ile ölümü arasında farklı dönemlerden geçmekte, beden yapısına ve içinde bulunduğu yaşa göre değişik özellikler göstermektedir. Hayatı boyunca, çocukluk, gençlik/ergenlik, yetişkinlik, orta yaş, yaşlılık ve ihtiyarlık evrelerinden geçmektedir. Bu evrelerin herbirinden diğerine geçişte kesin bir yaş sınırı belirlenememektedir. Bununla birlikte söz konusu gelişmeler ardışık olarak birbirini izlemektedir.

Buluğa erme, genel olarak çocukluktan ergenliğe geçişin bir belirtisi olarak kabul edilir. Bu dönem ergenliğin başlangıcı sayılır.¹ Ergenlik, genel hatlarıyla oniki ile ondokuz yaşları arasında denk düşen bir geçiş dönemidir. Bununla birlikte ergenlikte bu iki yaşın dışına sık sık taşma durumu söz konusudur. Bu yaş aralığında bireyler arasında farklılık yaşanır. Ergenlik çağı, cinsel açıdan olgunlaşma ile tam yetişkinliğe erişme arasında kalan dönemdir. Bu çağ, fiziksel, zihinsel, duygusal, ahlâkî ve manevî açılardan belli başlı gelişmelerin yaşandığı zaman dilimidir. Ergenlik çağını, erinlik öncesi, erinlik yılları, erinlik sonrası diye üç evreye ayırmak mümkündür.²

Ergenliğin fizyolojik değişiklikleri kızlarda ilk aybaşı kanamasıyla, erkeklerde ise erlik gözelerinin yapımıyla zirveye ulaşır. Bu dönemde kızlar östrojen, erkekler ise testosteron adı verilen cinsiyet hormonu salgılar. Büyüme tüm bedende değişik hızla gerçekleşir. Önce eller, ayaklar, burun ve çene büyür. Kızlarda kalçalar, erkeklerde omuzlar genişler. Kızlarda artan yağ dokusu nedeniyle göğüsler büyür ve bedensel hatlar ovalleşirken; erkeklerde kas dokusu çoğalır.³

Ergenlikte gelişimin görevleri arasında şunlar vardır: Her iki cinsten yaşlılarla yeni ve daha olgun ilişkiler kurmak, anne babadan ve diğer yetişkinlerden duygusal bağımsızlığı gerçekleştirmek, ekonomik bir mesleğe, evliliğe ve aile yaşamına hazırlanmak, toplumsal açıdan sorumlu bir davranışı istemek ve gerçekleştirmek, davranışın rehberi olarak bir ahlak sistemi kazanmak, bir ideoloji geliştirmek.⁴

Freud, on iki ile on sekiz yaşlar arasında genital döneme geçildiğini ileri sürer. Genital dönem, psikoseksüel gelişim dönemlerinin sonuncusudur. Bu dönemde fizyolojik yapıda -genital organlarda ve

¹ Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 16.

² Paul W. Swets, *Ergen Çocuğunuzla Konuşma Sanatı*, Çev. Bahar Atlamaz, Varlık Yayınları, İstanbul, 1998, s. 24-25; Rita L. Atkinson ve diğerleri, *Psikolojiye Giriş*, Çev. Kemal Atakay ve diğerleri, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995, I/125; Cavit Binbaşıoğlu, *Ailede ve Okulda Eğitim Sorunları*, M.E.B., İstanbul, 2000, s. 153.

³ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, Özgür Yayın Dağıtım, İstanbul, 1989, 33-34; Ayhan Aydın, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 22; Halide Yavuzer, *Ergenlik Çağında Büyümeyi Etkileyen Güçler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1986, s. 3-5.

⁴ Mary J. Gander, Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Çev. Ali Dönmez ve diğerleri, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 407-409; Banu Yazgan İnanç ve diğerleri, *Gelişim Psikolojisi*, Nobel Kitabevi, İstanbul, 2004, s. 230-231; Ramazan Anı ve diğerleri, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Mikro Yayınları, Konya, tsz., s. 18.

hormonlarda- meydana gelen değişiklikler, daha önceki evrede sakin kalan dürtülerin canlanmasına yol açar. Bu yüzden cinsel dürtülerden kaynaklanan çatışmalar yeniden ortaya çıkar. Kişi, cinsel organları ve duyguları arasında bir ilişkinin bulunduğunu fark etmeye başlar. Ergenlik ve ergenliğin ilk dönemini içine alan genital dönemde birey, çocuk kişiliğinden çıkıp yetişkin bir insan olmaya çabalar. Karşı cinse ilgi duyma, uygun ve olgun tepkiler geliştirme, sosyalleşmeyi hızlandıran grup etkinliklerine katılma, yetişkinlerle ilişkilerini düzenleme, kendi sorunlarını kendi güç ve yeteneğiyle çözebileceğine dair bir inanç geliştirme, toplumun kendinden beklediği rolü benimseme, evliliğe ilişkin planlar kurma ve meslek seçimi bu evrenin başlıca özellikleridir.⁵

Erikson'a göre, ergenlik dönemi boyunca "ego benliği" meselesi çözümlenmelidir. Birey, geçmişi ile geleceği arasında süreklilik sağlayacak bir kendilik imgesi geliştirmek ve böylece kimliğini pekiştirmek zorundadır. Bu dönemde güçlü bir benlik duygusu geliştirebilen bireyler, yetişkin yaşamına ilişkin sorunlarla başa çıkmada yeterli donanıma sahip olurlar.⁶

Erikson'un, gelişim evrelerine göre, "Kimliğe karşı rol karmaşası", beşinci sırada yer alır. On iki ile on sekiz yaş dönemini kapsayan bu evrenin çözüm bekleyen temel sorunu, bireyselleşme olgusudur. Bu evrede ergen, pekişmiş bir kimlik duygusu oluşturmakla; kim olduğunu, amaçlarını, hayatına nasıl yön vereceğini araştırmakla meşguldür. Ayrıca toplumca kabul gören değer ve amaçlara yönelmenin baskısı altındadır. Yetişkin rolüne hazırlandığı bu evrede ergenin düşünsel ve duygusal yapısı köklü değişikliğe uğrar. Ergen bu dönemde, geleceği, eğitimi ve mesleği ile ilgili sorumluluklar yüklenir; kendine özgü değerler sistemi oluşturur. Sosyal gruplar içerisinde kendisini kanıtlayarak, varlığını kabul ettirmek amacıyla akrana guruplarına yönelir.⁷

Piaget, ergenlik sırasında ikinci/yeni bir bilişsel yetenek evresinin ortaya çıktığını savunmuştur. Bilişsel gelişimin son evresinin on bir on iki yaşlarında başladığını ve ergenlik boyunca devam ettiğini ileri sürmüştür. Ona göre, bu dönemde yeni ve güçlü bilişsel kabiliyetler gelişir. Çocuk artık yetişkinlere benzer şekilde soyut olarak düşünmeye başlar. Soyut düşünceleri analiz edebilir, sentezleyip değerlendirebilir. Soyut işlemler düzeyine gelebilen bir birey, yetişkinler dünyasıyla tam olarak iletişime girmeye hazır hale gelir. Bu evrede sorunlara değişik açılardan bakabilen ve başkalarının görüş açılarını kavrayabilen bireyler, olumlu sosyal ilişkiler içerisinde kendilerini geliştirebilirler. Başkalarının görüş ve değer yargılarını ciddiye alabilirler, kendi davranışlarını onların tepkide bulunma

⁵ Sigmund Freud, *Psikanalize Giriş Dersleri*, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınları, Ankara, 1997, s. 372; Calvin S. Hall, *Freudyen Psikolojiye Giriş*, Çev. Ersan Devrim, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 130; Ziya Selçuk, *Gelişim ve Öğrenme*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2000, s. 51-52; Aysel Köksal Akyol, "Psikoseksüel Gelişim", *Gelişim ve Öğrenme*, Ayten Ulusoy (Editör), Anı Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 133; An ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 33-34.

⁶ Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, Çev. Yasemin Aslay, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2001, s. 513.

⁷ George H. Orvin, *Ergenlik*, Çev. Ayşe Güran, Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 1997, s. 89; Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Gazi Kitabevi, Ankara, 2001, s. 84; Gürhan Can, "Kişilik Gelişimi", *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*, Binnur Yeşilyaprak (Editör) PeGemA Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 125; Aydın, *a.g.e.*, s. 83-84.

biçimlerine göre şekillendirebilirler, böylece toplumsal yaşama etkin bir biçimde katılabilirler.⁸

Buraya kadar ergenlik hakkında naklettiğimiz açıklamalar, ilerde ergenliğe ilişkin âyetleri incelerken, konuların izahına katkı sağlayacak verilerdir.

II. Ergenlik Çağı ve Cinsel Eğitim

Kur'an, *bülûğ* ifadesini iki kez "*hulum*" kelimesiyle birlikte kullanarak, ergenlik öncesi gelişim ve ergenlik sonrasında bahseder. Kur'an, çocukların ve yetişkinlerin birlikte yaşadıkları evlerde; anne babanın odasına izinsiz girme ve cinsel uyarıya maruz kalma konusunda eğitilmelerini isterken *bülûğ* ifadesini *hulum* ile birlikte kullanır.

Evde anne babanın odasına izinle girme kuralının anne babanın rahatsızlığı ve sıkıntıya maruz kalmamalarını sağlamak için konulduğu gerçektir. Fakat bu olaydan olumsuz etkilenenler sadece anne baba değildir, mahremiyete tanık olan çocuklar da bu durumdan etkilenirler. Âyet, bu gibi durumlarda hem anne babanın ruhsal durumunu hem de çocukların sağlıklı gelişimini dikkate alır.

Hulum kelimesi Arapça'da, rüyada cinsel ilişkide bulunmak ya da cinsel içerikli tecrübeler yaşamak anlamına gelir. Kur'an'da *bülûğ* kelimesiyle birlikte kullanılan *hulum*, bu manaya gelir.⁹ *Bulûğ* kelimesi, Kur'an'da farklı kavramlarla yan yana gelerek insanın gelişim evrelerine ve özelliklerine vurgu yaptığına yukarıda işaret etmiştik. Nitekim *bulûğ* kelimesinin *hulum* kelimesiyle yan yana geldiği âyetlerde, öncelikle cinsel gelişimin anlatıldığı anlaşılmaktadır.

Kur'an, çocuğun ya da ergenin evde cinsel açıdan uyması gereken önemli bir kurala vurgu yaparken, cinsel gelişime dikkat çekmiştir. Ergenlik öncesinde ve ergenlik sonrasında cinsel gelişim açısından önemli bir ilke olan, "anne babanın odasına izinle girme kuralı"nın çocuklara öğretilmesini ve benimsetilmesini istemiştir.

Kur'an, herhangi bir alanda koyduğu kuralları temel bir örnekle ilke haline getirir. Söz konusu alana ilişkin diğer ilkeleri ise tek tek saymaz. Burada da, cinsel eğitimle ilgili önemli bir uygulamaya örnek olarak vurgu yapar. Fakat cinsel eğitimle ilgili diğer ayrıntılara girmez. Bununla birlikte biz, Kur'an'ın, cinsel eğitim alanında yapılması gereken bütün olumlu faaliyetleri ve uyulması gereken tüm yapıcı kuralları tavsiye ettiği sonucunu çıkarabiliriz.

Evde çocukların, anne balarının odalarına izinli girme kuralı modern psikolojinin de cinsel eğitim alanında, üzerinde özenle durduğu konulardan birisidir. Kur'an'ın bu sahaya ilişkin öğretilerine yer vermeden önce, psikolojinin verilerini aktarmayı uygun görüyoruz.

⁸ C. M. Charles, *Öğretmenler İçin Piaget İlkeleri*, Çev. Gülten Ülgen, Anı Yayıncılık, Ankara, 1999, s. 18-19; Aydın, *a.g.e.*, s. 39; Akyol, *a.g.e.*, s. 60-61; Swets, *a.g.e.*, s. 32.

⁹ Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed İbn Mükrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1997, XII/145.

A. Psikoloji ve Eğitim Bilimlerinde Cinsel Eğitim

Buna göre, çocukların ergenlik çağına kadar cinsellik konusuna ilgisiz kaldıkları ve bu alanda duygularının bulunmadığını düşünmek yanlıştır. Bu yüzden çocuklar anne babalarının yatak odalarına geceleyin girmemeli, gündüzleri ise, kapıyı vurarak, izin isteyerek girmelidirler. Çocuklara, yatak odalarını gözlemeden, kapıyı vurmada içeride girmelerinin uygun olmadığı öğretilmelidir. Anne baba, mahrem ilişkilerin yerini, zamanını çocukların ilgilerini konuya çekmeyecek biçimde düzenlemelidirler.¹⁰

Yetişkinlerin ortalıkta çıplak vaziyette dolaşmaları ve çocukla birlikte yıkanmaları, gereksiz yere onun merakını kamçileyabilmektedir. Kavramaya hazır olmadığı bu görüntüler çocuğun kafasını karıştırabilmektedir. Çocuğun anne babanın yatağında yatması da benzer sonuçlar doğurabilmektedir. Özellikle cinsel ilişkiye tanık olmak, çocuklar için korkutucu ve ürkütücü olabilmekte, suçluluk duygusuna yol açabilmektedir. Bu durum çocuklar için çok farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. Anne babasının ilişkisine şahit olan çocuk bu olayı düşleyebilir; hatta yanlış değerlendirip babanın anneye uyguladığı bir şiddet olarak yorumlayabilir. Yaşadığı tecrübe çocukta travma meydana getirebilir. İlk çocukluk yıllarında yaşanan bu tür tecrübeler, ileriki yaşlarda cinsel amacın sadistlik doğrultusunda yön değiştirmesine katkıda bulunabilir. Ayrıca cinsel ilişkide bulunurken çocuğu tarafından izlenmek, anne baba için oldukça rahatsız edici bir durumdur.¹¹

Bilerek ya da bilmeyerek çocuğa karşı yöneltilen birtakım cinsel kötü davranışlar vardır. Bu davranışlar çocuğu cinsel sapmaya yönlerebilmektedir. Cinsel amaçla çocuğun başkasını gözlemesine izin vermek ve onun görebileceği biçimde cinsel ilişkiler sergilemek, çocuğa yöneltilen cinsel kötü davranışlar arasında sayılır.¹²

Ergenlik çağında ve cinsellik konusunda bilgi sahibi olan bir çocuk da anne babanın cinsel ilişkisine tanık olduğunda, onun tepkisi, ergen olmayan çocuğun tepkisinden daha başka şekilde ortaya çıkar. Bu olay, ergen üzerinde cinsel uyarıcı rolü üstlenebilir, ileriki yaşamında sakıncalı gelişmelere yol açabilir.¹³

¹⁰ Christine Brunet, Anne-Cecile Sarfati, *1-7 Yaş Arası Çocuğun Eğitimi*, Kapital Medya, Ankara, 1999, s. 395; Mitat Enç, *Eğitim Ruhbilimi*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1981, s. 76-77; Günsel Koptagel-İlal, "Çocuk ve Cinsellik -Ne diyelim? Nasıl Söyleyelim?-" Aile ve Çocuk, sayı: 2, 1982, s. 53; Celaleddin Atamanalp, *Çocuk Terbiyesi ve Eğitimi Rehberi*, EKEV Yayınları, Erzurum, 1999, s. 141; Jülide Sevim, *Çocuğun ve Ergenin Cinsel Eğitimi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 35.

¹¹ Sigmund Freud, *Cinsellik Üzerine*, Çev. Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara, 1997, s. 112; Helmut Kentler, *Anneler ve Babalar Cinsel Eğitimi Öğreniyorlar*, Çev. Gülderen Pamir, AFA Yayıncılık, İstanbul, 1988, s. 108; Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986, s. 177; Talat Parman, *Ergenlik ya da Merhaba Hüzün*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000, s. 92; Hüsnü Uçar, *Çocukların Cinsel Eğitimi ve Bazı Cinsel Sorunlar*, Mert Yayıncılık, İstanbul, tsz., s. 82.

¹² İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Gül Yayınevi, Ankara, 1996, s. 157.

¹³ Lee Salk, *Çocuğun Duygusal Sorunları*, Çev. Erzem Onur, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 131.

B. Kur'an'da Cinsel Eğitim

Anne babanın cinsel mahremiyetlerine tanık olmanın doğuracağı ruhsal sakıncaları dikkate alan Kur'an, bu alanda birtakım ahlâkî kuralların çocuklara kazandırılması gereğine işaret etmiş ve şöyle buyurmuştur:

"Ey inanlar, ellerinizin altında bulunan (köleler, hizmetçiler) ve henüz ergenliğe girmemiş (ihtilam olmamış) çocuklarınız üç vakitte odalarınıza girmek için izin istesinler: Sabah namazından önce, öğle vakti elbiselerinizi çıkarıp yatacağınız zaman ve yatsı namazından sonra. Bunlar sizin üstünüzün açılabilceği üç vakittir. Bunların dışında ne size ne de onlara bir günah yoktur. Onlar sizin yanınızda dolaşırlar, birbirinizin yanına girip çıkarsınız. Allah âyetleri size böyle açıklar. Allah bilendir, hikmet sahibidir. Çocuklarınız ergenlik çağına geldikleri zaman kendilerinden öncekilerin izin istedikleri gibi izin istesinler. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor. Allah bilendir, hikmet sahibidir."¹⁴

İhtilâm olma yaşı, erkek çocukların ergenliğe ulaştıkları dönemdir ve ihtilam olma ifadesi erkekler için kullanılır. Fakat âyetteki davranış kuralı hem erkek hem de kız çocukları için geçerlidir. İhtilam olmak, erkekler için ergenliğe ulaşmanın başlangıcı sayılırken, aybaşı kanaması kızların ergenliğinin başlangıcı olur. Âyette geçen ihtilam olmayı, hem kızlar hem de erkekler için ergenlik çağına erme anlamında değerlendirmek doğru olur.¹⁵

Âyette sözü edilen avretin ilk akla gelen anlamı, kişinin başkalarının önünde açmak istemediği bedeninin gizli bölümü, başkasının görmesinden hoşlanmadığı özel durumudur. Âyette, insanın eşiyle birlikte bulunduğu ve mahrem yakınlaşma sağladığı, çocuğu bile olsa başkasının görmesinin uygun olmadığı, bedeninin açık kalma ihtimali olan bazı vakitler –sabah namazı öncesi, öğle uykusuna yatılacağı zaman, yatsı sonrası-avret/mahrem olarak nitelenmiştir. Örneğin, sabah namazı öncesinde kişi kalkar ve uyurken giydiği elbisesini çıkarır; yatsı namazından sonra ise, insanlarla birlikteyken giydiği elbiselerini çıkarır, uyumak için başka bir elbise giyer. Bu vakitlerde, çocuklara ve ergenlere kadın ya da erkeğin yanına izin almadan girmemeleri gerektiğinin öğretilmesine işaret edilmiştir. Ergen olmasa bile, akıl yeteneği belli ölçüde gelişmiş çocukların da bu kurala uyması gerekli görülmüştür. Böylece küçük yaşta çocukların kavrayamadığı, fakat zihinlerini meşgul edebilecek karı- koca hallerinin gizliliğinin korunması önerilmiştir.¹⁶

Âyette geçen ve iki kez tekrar edilen üç sayısı konu bütünlüğü içerisinde değerlendirildiğinde, kesin ve sayısal bir değer ifade etmez. Çocukların ve ergenlerin dikkat etmeleri gereken ve avret diye nitelenen

¹⁴ Nûr, 24/58-59.

¹⁵ Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Çev. Muhammed Han Kayani ve Diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 1989, III/500-501; İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs*, Çev. Mustafa Altınkalya ve Diğerleri, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, VI/370; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 1991, VI/209.

¹⁶ Abdullah İbn Ahmed en-Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 1996, III/226; Ahmed Mustafâ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, VI/372; Muhammed Mahmûd Hicâzî, *et-Tefsîru'l-Vâzih*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1991, II/698-699; el-Mevdûdî, *a.g.e.*, III/501; Ateş, *a.g.e.*, VI/208-209; M. Zeki Duman, *Kur'an-ı Kerim'de Adâb-ı Muaşeret*, Tuğra Neşriyat, İstanbul, 1992, s. 166.

durumların doğasındaki tekrara işaret eder. Âyette sayılan vakitler, insanın bedeninin çıplak ve avret sayılan yerlerinin görünürde olabileceği vakitler arasında en yaygın ve sık olanlardır. Çoğu zaman karı koca bu vakitlerde mahrem vaziyette birlikte olurlar.¹⁷ Sayılan vakitlerin dışında da aynı durum söz konusu olabilir.

Böylece belli vakitlerde, ergen olan veya henüz olmayan çocukların izin almaksızın anne babalarının yanına girmeme kuralı getirilmiştir. Yüce Allah, bu eğitim ve yönlendirmeyi yaptıktan sonra iki kez kendisinin bilgi ve hikmet sıfatlarına vurgu yapmıştır. Buna göre Allah, ilim ve hikmetiyle insanların dünyadaki işlerini düzenlemeye ve âhiretteki durumlarını yoluna koymaya yönelik kurallar getirmiştir. Çünkü Allah insanların durumlarını eğitecek ve sorunlarını düzene koyacak bilgiye ve hikmete sahiptir.¹⁸

III. Metafizik Amaçlar Açısından Gelişim Süreçleri (Ergenlik ve Onu Takip Eden Yetişkinlik Çağı)

Kur'an, insanın yarattığı ham maddeden, anne karnında geçirdiği evrelerin ardından, doğumu izleyen çocukluk, gençlik ve yaşlılık evrelerini dile getirir; bütün bu evreleri yaratanın ve bir süreç olarak devam ettirenin Yüce Allah olduğuna vurgu yapar.

İnsan, hayatı boyunca tecrübe ettiği gelişim evrelerinin yaratıcısının, kendisi ya da kendi dışındaki herhangi bir maddî güç olmadığını farkındadır. Allah, insanın yaşadığı bu büyük ve derin tecrübeye vurgu yaparak, onun dikkatini kendi ilâhî sıfatları üzerine çekmeye çalışmaktadır.

Kur'an, insanın fizyolojik ve psikolojik gelişiminin gözlenmesini, hatta araştırılıp incelenmesini önerir. Fakat sadece maddi amaçları gerçekleştirebilmek için de insan gelişiminin gözlenmesini, araştırılmasını tavsiye eder. Onun, insan gelişimini konu edinmesinin en önemli amaçlarından birisi, insanın ilgisini Allah'ın sonsuz sıfatlarına yöneltmek ve onu âhiretin gerçekliği konusunda bilgilendirmektir.

"O'dur ki, önce sizi topraktan sonra nutfeden, sonra da alâkadan yarattı. Sonra sizi çocuk olarak (annelerinizin karnından) çıkarıyor. Sonra güçlü çağınıza eresiniz, sonra da ihtiyar olarsınız diye sizi yaşıyor. İcinizden kimi de daha önce öldürülüyor. Belli süreye erişmeniz ve aklınızı kullanıp Allah'ın bundaki hikmetlerini anlamanız için böyle yapıyor."¹⁹

Yüce Allah bu âyette, insanın yaşamını çocukluk, "bülûğu'l-eşüdd" ve ihtiyarlık üzere üç temel evreye ayırmaktadır. Allah, insanı çeşitli evrelerden geçirerek, çocukluktan sonraki evrede akıl ve diğer kapasiteler açısından olgun düzeye ulaştırmaktadır. Bu âyette insanın gelişim evrelerine dikkat çekilmesinin amacı, Allah'ın yetkin sıfatlarının –eşsiz bir

¹⁷ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1997, VIII/418; İzzuddin Abdülazîz İbn Abdisselâm ed-Dimeşki, *Tefsîru'l-Kur'ân*, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1996, II/410; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul, 1997, s. 721.

¹⁸ el-Merâğî, *a.g.e.*, VI/373; Derveze, *a.g.e.*, VI/369.

¹⁹ Mü'min, 40/67.

ilâh oluşunun, sonsuz kudretinin, sınırsız tasarruf yetkisinin, yaratıcılığının, hayat ve rızık verici olmasının- eserlerini/yansımalarını insana hatırlatmaktır. Allah'a inanmaya, O'na kullukta tevhit ilkesine uymaya, motive etmektir.²⁰

Kur'an'ın, insanın gelişim evrelerini konu edinmesinin amaçlarından birisi de, âhiret gerçeğini anlamayı kolaylaştırmaktır. Bu amaçla Allah, insanın gelişim evrelerini kendi zatına nispet etmiştir. İnsanı evreden evreye geçirerek geliştiren Yüce Allah'tır. İnsan doğumundan itibaren Allah'ın kendi üzerindeki tasarrufunu bütün benliğiyle tecrübe eder. Kur'an, insanın bu tecrübesini âhiret ve yeniden dirilme konusunda kullanmasını ister.

Allah, insanı yoktan var ettiğini, sonra onun ölümünü takdir ettiğini, ölümden sonra da yeniden dirilteceğini haber verir. Aynı şekilde, insanı evreden evreye geçirerek geliştirdiğini açıklar. İnsandan, bu iki durumu mukayese etmesini ister. Gelişim evrelerini bütün benliğinde tecrübe eden insanın, yeniden dirilme konusunda verilen bilgilere inanmasının mümkün olduğuna işaret eder ve şöyle seslenir:

*"Ey insanlar, eğer öldükten sonra dirilmekten kuşkuda iseniz bilin ki, biz sizi önce topraktan, sonra nutfeden, sonra alâkadan, sonra yaratılışı belli belirsiz bir çignem et parçasından yarattık ki, size kudretimizi açıkça gösterelim. Dilediğimizi belirtmiş bir süreye kadar rahimlerde tutuyoruz, sonra sizi bir bebek olarak çıkarıyoruz. Sonra güç ve kabiliyetlerinize ermeniz için sizi büyütüyoruz."*²¹

Demek ki Yüce Allah, bir bebek olarak insanı son derece zayıf ve bilgiden yoksun olarak dünyaya getirir. Sonra, onu güç, akıl, temyiz kabiliyeti yönünden olgunlaştırarak büyütür. Bu olgunluğa ulaşması için gerekli olan terbiye ve gıdayı insana sunar. Böylece, insanın doğumuyla olgunluğu arasında önemli bir gelişim farkı ortaya çıkar.²²

IV. Ergenlik ve Yetişkinlik Çağında Ahlâki Gelişim

Bu bölümde ele alacağımız âyetlerde Kur'an, "beleşa eşüddeh" ifadesiyle dile getirdiği gelişim düzeyini, insana ilim ve hükmün verildiği bir evre olarak açıklar. Bu düzey, insanın tam anlamıyla bilgiye sahip olabilme, onu kullanabilme, bilgi davranış uyumunu sağlayabilme aşamasıdır. İnsanlar, ergenlik çağıyla birlikte başlayan süreçle birlikte

²⁰ Muhammed İbn Ali İbn Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1995, IV/620; Ebussuûd Muhammed İbn Muhammed el-İmâdî, *İrşâdu'l-aklî's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, 1994, VII/283; el-Merâğî, *a.g.e.*, VIII/333; Ebû Bekr Câbir el-Cezâirî, *Eyseru't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, IV/551; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1985, VII/3168.

²¹ Hac, 22/5.

²² Ebu'l-Kâsim Cârullah Muhammed İbn Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizî't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, III/142; er-Râzî, *a.g.e.*, VIII/205; Muhammed İbn Muhammed İbn el-Muhtâr eş-Şankî, *Avvâ'u'l-Beyân fî İzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1995, IV/269; İsmâil Hakkî el-Bursevî, *Tefsîru Rûhu'l-Beyân*, Mektebetü Eser, İstanbul, 1389 h., VI/7; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul, tsz., V/3383.

böyle bir aşamaya erişirler. Nitekim belli başlı ahlâkî gelişim teorileri de, ergenlik sonrası süreçte ahlâkî bilinç ve tutumlarda önemli bir olgunlaşmanın varlığını kabul ederler; çocukluk dönemi ahlâk anlayışıyla, ergenlik sonrası gelişen ahlâk anlayışı arasında önemli farklar olduğunu ileri sürerler.

A. Psikolojide Ahlâk Gelişimi

Piaget, ahlâk gelişimi evrelerini ikiye ayırır. Bunların birincisi; yetişkine tek yanlı saygı ile doğasal ahlâkî gerçekliğin yer aldığı bağımlı ahlâktır. İkincisi ise, zihinsel yapının gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan özerk/otonom ahlâktır.²³ Bu evrede birey, soyut işlemler düzeyine ulaşır, kişiliğinin oluşumuna bağlı olarak duygu ve düşünceleriyle yetişkinler topluluğuna bağlanır.²⁴

Piaget, ikinci aşamayı on bir yaşlarında ulaşılan özerk ahlâk anlayışı olarak değerlendirmiştir. Özerk ahlâk evresine geçişte bilişsel olgunlaşmanın önemli bir rol oynadığını kabul etmiştir. Bu aşamada çocuk anne babasını mutlak otorite olarak görmez; ahlâkî kesin kurallar olarak değerlendirmeyi; kendi kurallarına uyar. Başkalarının değerlendirmelerinden çok, kendi değerlendirmelerine göre davranmaya başlar. Bir şeyin doğru ya da yanlış olduğunu ileri sürerken durumsal ve içsel faktörleri dikkate alır. Gerektiğinde, insanın ihtiyacına göre kuralların çignenebileceğine inanır. Örneğin, birisinin hayatını kurtarmak söz konusuysa aracın hız limitini aşabileceğini kabul eder. Bir davranışın iyi ya da kötü olduğuna karar verirken, onun altında yatan niyeti de dikkate alır. Çocuk, özerk ahlâk evresinde toplumsal sorumlulukları ve değerleri içselleştirir. Piaget'e göre, özerklik evresi devam eden bir süreçtir.²⁵

Kohlberg, ahlâkî gelişim sürecini üç düzeye ayırmıştır. Birinci düzey, gerçek anlamda herhangi bir ahlâkî ölçütün bulunmadığı, benmerkezci evredir. Bu dönemde çocuk otoriteye körü körüne bağlı ve bencildir. Davranışlarında güdü ve gereksinmelerinin doyurulması esastır. Cezadan kaçındığı ya da ödüle ulaşmak istediği için kurallara uyar. İkinci evre, yasaya uyma dönemidir. Çocuk bu aşamada ahlâkî sorunlara toplumsal beklentiler, geleneksel değerler açısından yaklaşır. Başkalarının kabul ve onayını kazanmak için kurallara uyar. Üçüncü düzey, toplumsal ve bireysel değerlerin evrensel ahlâk ilkeleriyle sentezlendiği bir süreçtir. Bu düzeydeki bireyler, ahlâkî sorunlara sadece mevcut yasalar ya da

²³ Refia Ugurel-Şemin, *Gençlik Psikolojisi*, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul, 1984, s. 49; Meral Çileli, *Ahlâk Psikolojisi ve Eğitimi*, V Yayınları, Ankara, 1986, s. 42.

²⁴ Jean Piaget, *Çocukta Zihinsel Gelişim*, Çev. Hüsen Portakal, Cem Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 16.

²⁵ Münire Erden, Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 1995, s. 103-105; Z. Fulya Temel, Ayşe B. Aksoy, *Ergen ve Gelişimi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2001, s. 66; Abide Güngör, "Ahlaki (Törel) Gelişim", *Gelişim ve Öğrenme*, Ayten Ulusoy (Editör), Anı Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 76; Gander, Gardiner, *a.g.e.*, s.330; Selçuk, *a.g.e.*, s. 110-111.

geleneksel değerler açısından değil, insan hakları, demokrasi, eşitlik, özgürlük gibi evrensel kavramlar açısından yaklaşılırlar.²⁶

Kohlberg'in ahlâkî gelişim evrelerinde birinci düzey, genellikle çocukların akıl yürütmelerini belirler. Bu devre, mantık öncesi, sezgisel düşüncenin var olduğu çağdır. İkinci düzey, erinlikle birlikte ortaya çıkar, ergenlik boyunca devam eder ve yetişkinlerin düşüncelerinde kendini gösterir. Üçüncü düzey de ergenlik ve yetişkinlik yıllarında ortaya çıkar. Birinci düzey on yaşına kadar devam ederken, on yaşından sonra diğer düzeylere geçiş yapılır.²⁷

B. Kur'an'da Ahlâk Gelişimi

Kur'an da, Hz. Yusuf ve Hz. Mûsâ'nın gelişim evrelerinden bahsederken, gelişmenin en ileri noktasında kendilerine verilen hüküm ve ilimden söz eder. Ondandırıldığımız göre, her iki peygambere hüküm ve ilim verilmesi, fiziksel ve psikolojik gelişmelerinin en üst düzeyde olduğu bir evrede gerçekleşmiştir. Onlara verilen hüküm ve ilmin, kişiliklerini tamamlayan, şekillendiren, olgunlaştıran unsurlar olduğunu düşünüyöruz.

"(Yusuf), güç ve kuvvetine kavuşunca (beleğa eşüddehû) ona hüküm ve ilim verdik. İşte biz, güzel hareket edenleri böyle mükâfatlandırırız."²⁸

Burada Hz. Yûsuf'un ulaştığı gelişim safhası, bedensel ve zihinsel gelişim, ergenlik çağına gelme, insanî potansiyellerinin en ileri noktası, gençliğinin güçlülük evresi olarak yorumlanmıştır. Onun rûştünü tamamlama, sözü edilen olgunluğa ulaşma yaşı olarak, on sekiz, yirmi, yirmi beş, otuz, otuz üç, otuz küsür, kırk, altmış gibi rakamlar telaffuz edilmiştir.²⁹ Müfessirlerin Hz. Yusuf'un ulaştığı çağ ile ilgili "yaş" yorumları, çocukluk döneminden tamamen çıkıldığını göstermektedir. Yusuf'un bu dönemde en az on sekiz, yirmi yaşlarında olması muhtemeldir. Âyette sözü edilen özellikler daha ileriki yaşlarda da görülür. Fakat *beleğa* ifadesinin, sözü edilen çağa ilk ulaşılan anları kastetme ihtimali daha yüksektir. Bu yüzden onsekiz, yirmi yaşları Yusuf'un ulaştığı evre için daha uygun düşmektedir. Kırk, orta yaş dönemini, altmış ise, ihtiyarlık öncesi dönemi çağrıştırmaktadır. Hz. Yusuf'a vahiy ve peygamberliğin bu yaşlarda verilmiş olduğunu düşünenler böyle bir yorumda bulunmuş olabilirler.

Hz. Yûsuf ulaştığı gelişim evresinde belli özellikler kazanmıştır. Bunlardan birisi hüküm, diğeri ise ilimdir. Burada ilim kavramı, anlayış, rüya yorumlama yeteneği, peygamberlik olarak değerlendirilmiştir. Hüküm ise, akıl, dünya bilgisi, işleri yoluna koyabilmek için gerekli olan akıl yürütme, otorite, davranışlarda amaçlılık, peygamberlik, önemli meseleleri

²⁶ Aydın, *a.g.e.*, s. 52-53; Bkz., Erden, Akman, *a.g.e.*, s. 106-11; Senemoğlu, *a.g.e.*, s. 70-73; Anı ve diğeri, *a.g.e.*, s. 78-83.

²⁷ Çileli, *a.g.e.*, s. 54-55; Güngör, *a.g.e.*, s. 81; Selçuk, *a.g.e.*, s. 112; Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, s. 51.

²⁸ Yûsuf, 12/22.

²⁹ Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed İbn Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz, III/20-21; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, III/20; el-Merâğî, *a.g.e.*, IV/390; Vehbe ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1991, XII/236.

ve problemleri olayları çözebilecek sağlıklı bakış açısı şeklinde yorumlanmıştır.³⁰

Hakîm ile âlim arasında fark vardır. Hakîm, bilgisini davranışa dönüştüren kişidir. Âlim kelimesi yalın anlamıyla, davranış olmaksızın bilgiye sahip olmayı dile getirir.³¹ Buradaki hüküm kelimesinin, kudret ve iktidar anlamında olduğu ve bu iktidarın ilimle desteklendiği konusunda görüş ileri sürenler de vardır.³²

Kur'an, Hz. Yusuf'un yaşadığı kişilik gelişiminin bir benzerini Hz. Mûsâ'nın şahsında gösterir. Bu âyete getirilen yorumlar, ahlâkî gelişimin fiziksel ve zihinsel gelişime paralel bir seyir izlediği yönündedir: "(Mûsâ), güçlü çağına erişip, olgunlaşınca biz ona hüküm ve ilim verdik. İşte güzel davranışları böyle mükâfatlandırırız."³³

Âyette geçen "beleğâ eşüddeh" kavramı, Hz. Mûsâ'nın güç ve kapasitesinin son aşamasına kadar geliştiğini, akli olgunluğunu tamamladığını anlatır. Bazıları buna, fiziksel/bedensel güç ve bunu kullanma yönünden gelişim anlamını vermişlerdir.³⁴ Buna ergenlik çağı diyenler bile vardır.³⁵

Yine âyette geçen "istevâ" kelimesi ise, akli kullanma ve sağduyulu olma, mizaç konusundaki gelişim olarak yorumlanmıştır. Bu kavram, fiziksel yapı ve yaratılıştaki olgunlaşma olarak değerlendirilmiştir.³⁶

Hz. Mûsâ'ya verilen "hüküm", hikmet ve peygamberlik; "ilim" ise Hz. İbrahim'e verilen ilâhî değerlerin bilgisi, anlayış, dünya ve âhret işlerini yoluna koyabilecek bilgidir.³⁷ Bu iki olgunun birlikte Hz. Mûsâ'ya verilen bilgiyi ve ahlâkî anlattığını söyleyenler de vardır. Hüküm ve ilim, hem rasyonel düşünceye hem de onunla birlikte hareket eden üstün ahlâkî ve manevî bilince işaret eder.³⁸

"Beleğâ eşüddeh" ifadesiyle anlatılan, Hz. Yusuf ile Hz. Mûsâ'nın eriştiği gelişim seviyesi, ergenlik çağını takiben ortaya çıkmıştır. Bu çağın, ergenliğin hemen başları değil, daha ileriki bir dönemin olması muhtemeldir. Nitekim müfessirler bu doğrultuda tahminlerde bulunmuşlardır.

Hz. Yusuf ve Hz. Mûsâ'ya gelişimlerinin en olgun evresinde, Allah tarafından hüküm ve ilim verilmiştir. Bu iki unsur onların kişiliklerini bütünleştirmiştir. Bu iki kavrama müfessirler tarafından ana hatlarıyla; akıl ürünü ve ilâhî kaynaklı bilgi, bilgi-davranış uygunluğu, ahlâk ve

³⁰ el-Mâverdi, a.g.e., III/20-21; el-Merâğî, a.g.e., IV/390.

³¹ el-Mâverdi, a.g.e., III/21.

³² el-Mevdûdî, a.g.e., II/422; Ateş, a.g.e., IV/392.

³³ Kasas, 28/14.

³⁴ er-Râzî, a.g.e., VIII/583; Ebû Muhammed Abdulhak İbn Gâlib İbn Atiyye el-Endelûsî, *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, IV/280; en-Nesefî, a.g.e., III/332; Kutub, a.g.e., V/2681.

³⁵ er-Râzî, a.g.e., VIII/583; el-Endelûsî, a.g.e., IV/280.

³⁶ er-Râzî, a.g.e., VIII/583; el-Endelûsî, a.g.e., IV/280; el-Kâsimî, a.g.e., V/417; Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1997, V/2681.

³⁷ el-Endelûsî, a.g.e., IV/280; en-Nesefî, a.g.e., III/332.

³⁸ er-Râzî, a.g.e., VIII/584; Esed, a.g.e., s. 784.

peygamberlik gibi anlamlar verilmiştir. Peygamberlik de, ilâhî bilgiye sahip olmayı, onlara uygun inanç ve davranışlar sergilemeyi ifade eder.

Hız. Yusuf ve Hız. Mûsâ'nın gelişim sürecinde, bilgiye ve bilgi davranış uyumuna vurgu yapılması, burada ahlâkî gelişimden söz edildiğini göstermektedir. Her iki peygamberin aklın ve vahyin öngördüğü bilgiye sahip oldukları, bu bilgi doğrultusunda inanıp eylemde buldukları anlaşılmalıdır.

Hız. Yusuf ve Hız. Mûsâ'nın ahlâkî gelişim düzeylerini Piaget ve Kohlberg'in teorileriyle karşılaştırdığımızda; bu iki peygamberin ergenlik sonrası ulaşılan ahlâkî gelişim düzeyinde olduklarını, bir çocuğun ahlâkî bilinç düzeyini çoktan aşmış buldukları anlaşılmalıdır.

Âyetlerde dikkat çeken önemli bir husus, hüküm ve ilmin Allah tarafından verilmiş olmasıdır. Yani söz konusu ahlâkî değerlerin bilgisi ilâhî kaynaklıdır. Hız. Yusuf ve Hız. Mûsâ, Allah'a itaat etmiş olmak amacıyla bu değerlere uymaktadırlar. Ayrıca onlar körü körüne Allah'a itaat etmemişlerdir; uydukları ilâhî değerlerin altında yatan amaçların farkına varmışlardır.

V. Ergenlik ve Yetişkinlik Çağında İnanç-İdeal Gelişimi

Kur'an'da *bülûğ* ifadesi, bir âyette (Sâffât, 37/102) "sa'y" ifadesiyle açıklanmıştır. Bu ifade, âyette sözü edilen gelişimin, ergenlik sonrasında edinilen inanç ve ideal gelişimi olduğuna işaret etmektedir. Âyet, Hız. İbrahim'in oğlunun, babasının inanç ve ideallerini paylaşabilecek olgunluk düzeyini şöyle anlatmaktadır:

"(Çocuk) onun yanında koşma çağına erişince (İbrahim ona): "Yavrum dedi, ben uyku da görüyorum ki seni kesiyorum; düşün bak, ne dersin?" (Çocuk): "Babacığım, sana emredileni yap, inşallah beni sabredenlerden bulacaksın." dedi.³⁹

Âyette sözü edilen çocuğun "koşma çağına erişmesi" değişik şekillerde yorumlanmıştır. Zâhirî anlamda bu ifade, çocuğun babasıyla birlikte yürüyüp, işlerinde ona eşlik etmesidir. Bu ifade mecâzî olarak, ergen ya da genç olma, akıl kapasitesindeki ilerleme/olgunlaşma, oruç, namaz gibi ibadetleri yerine getirmede gayret gösterme gibi anlamlara gelir. Mecâzî anlamda çocuğun babasının yanında koşacak çağa erişmesi, onun inançlarını ve hedeflerini anlayacak ve paylaşacak bir yaşa gelmesini anlatır.⁴⁰

Hız. İbrahim'in çocuğunun yetişkinler dünyasıyla tam bir iletişime girmeye hazır hale geldiği, yetişkin yaşamına ilişkin sorunlarla başa çıkabilecek yeterli donanıma sahip olduğu anlaşılmalıdır. Bir yetişkin olan babasına eşdeğer adımlar atabilecek düzeyde bulunduğu görülmektedir. Bu gelişmeler, onun en azından ergenlik aşamasında ya da daha ileri bir gelişim düzeyinde olduğu manasına gelmektedir. Çünkü söz konusu gelişmeler, ergenlikten sonra ortaya çıkarlar.

³⁹ Sâffât, 37/102.

⁴⁰ el-Mâverdî, a.g.e., V/60; eş-Şevkânî, a.g.e., IV/499-500; el-Kurtubî, a.g.e., XV/66; Esed, a.g.e., s. 916.

Bir yetişkin olarak İbrahim'in oğlu, davranışlarına rehber olan bir inanç sistemi kazanmış, manevî açıdan belli bir olgunluk düzeyine ulaşmış, kim olduğunu, amaçlarını ve hayatına nasıl yön vereceğini belirlemiştir. Daha doğrusu, babasının inanç ve dünya görüşünü hayatına yön veren rehber ve amaç olarak edinmiştir.

Yüce Allah, Hz. İbrahim'in imanını, ilâhî amaçlar uğruna gösterebileceği fedakarlığın derecesini ölçmek istemiştir. Bu gayeyle, oğlu İsmâil'i Kendisi için kurban etmesini istemiştir. Hz. İbrahim de güçlü ve sarsılmaz bir imanla ilâhî iradeye boyun eğmiştir. Hz. İbrahim, ilâhî amaçlar uğruna kurban edilme durumunu, oğlu İsmâil'e açıkladığında, o da aynı inanç ve kararlılıkla ilâhî iradeye teslim olmaları gerektiğini açıklamıştır. Bu durum baba ile oğlun inanç düzeylerinin birbirine paralel bir seyir izlediği anlamına gelir. "Oğlun baba ile birlikte koşacak çağa gelmesinin", aynı inançları paylaşacak düzeye ulaşması şeklinde yorumlanması, konu bütünlüğü açısından da tutarlılık göstermektedir.

VI. Ergenlik ve Yetişkinlik Çağına Kadar Çocukların Korunması

Kur'an, toplumun bir insana ergenlik çağına kadar ve ergenlikten sonra nasıl davranması gerektiği konusunda ipuçları verir. Yetişkinlerin, bir çocuğun bakış açısının, ergenlik öncesinde ve sonrasında değişik olması gerektiğini savunur. Çocukluk döneminde neredeyse bütünüyle yetişkinlerin gözetim ve sorumluluğu altında yaşayan bir insana, ergenlik sonrası sorumluluk ve bağımsızlık verilmesini savunur. Kur'an, ergenlikten itibaren insanın kazanmış olduğu olgunlaşmanın, onun sorumluluk almasına ve yetişkinlerden bağımsız davranabilmesine temel teşkil ettiğini ileri sürer. Kur'an, bu konuda yapmış olduğu tespitlere ve getirmiş olduğu kurallara örnek olarak, yetim çocuklarla vasileri arasındaki ilişkiyi gösterir ve şöyle buyurur:

*"Yetimin malına yaklaşmayın; yalnız ergenlik çağına erişinceye kadar onun malına en güzel biçimde (yaklaşabilir, onu uygun tarzda sarfedebilirsiniz)."*⁴¹ *"Yetimin malına yaklaşmayın, ancak ergenlik çağına erişinceye kadar en güzel tarzda (onun malını kullanarak geliştirebilirsiniz)."*⁴²

Küçük yaşta yetim çocuklar yalnız başlarına kendi çıkarlarını koruyamazlar. Vâsiler, sorumlulukları altında bulunan yetimlerin mallarını uygun tarzda, adalet ve hak ölçüleri içerisinde korumak ve değerlendirmek durumundadırlar. Yetim, belli kabiliyetlerini kazanınca, kısaca rüşd çağına erişince, akıl kapasitesini yeterince kullanmaya başlayınca, ergenliğe ulaşınca, malını uygun şekilde değerlendirebilecek -koruyabilecek, artırabilecek- kapasiteye sahip olunca, vâsi, çocuğun mallarını ona teslim etmelidir.⁴³

⁴¹ En'âm, 6/152.

⁴² İsrâ, 17/34.

⁴³ el-Kâdi Nâsiruddîn el-Beyzâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I/327; İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut, 1997, II/197; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî, *Tefsîru'l-Kâsimî*, Dâru

Bazı yorumcular, kendisine mal teslim edilebilecek çocuğun olgunluk durumuyla ilgili olarak "yaş"ı gündeme getirmişlerdir. Kendisine mal teslim edilecek yetim çocuğun otuz, kırk, altmış yaşlarında olabileceğini ileri sürülmüştür.⁴⁴ Fakat günümüzde, ergenlik çağına ulaşmış ve belli psiko-sosyal yetenekleri kazanmış bireylere otuz-kırk yaşlarından çok daha erken bir dönemde mal-mülk teslim edilip bunların sorumluluğu verilebilir. Yukarıdaki yorumu yapanların, "otuz-kırk-altmış" gibi yaşlardan söz ederken hangi ölçüleri esas aldıklarını bilemiyoruz.

Kur'an, yetimlerin ekonomik alanda sorumluluk alacak derecede gelişmesini "nikâh çağına varmak" olarak açıklar: "*Nikâh çağına varıncaya kadar öksüzleri deneyin, eğer onlarda bir olgunluk görürseniz, hemen mallarını kendilerine verin.*"⁴⁵

Yüce Allah, yetimlerin eğitim ve öğretim yoluyla hayata hazırlanmasını istemiştir. Ergenlik çağına geldiklerinde ise, akıl, kişilik, günlük hayatta işlerini yoluna koyabilme yönünde denemelerini öngörmüştür. Ergenlik çağına gelen yetimlerin zihinsel ve dinî eğitimlerinin belli bir olgunluğa ulaştığının fark edilmesi, kendilerini sağlıklı bir şekilde idare edebileceklerinin anlaşılması üzerine, mallarının ellerine teslim edilmesini kararlaştırmıştır.⁴⁶

Âyette geçen "*bülûğu'n-nikâh*", hulum yani ergenliğe giriş olarak açıklanmıştır. Ergenlik/bülûğ, kişinin ihtilam olması ve evliliğe, üremeye elverişli hale gelmesidir. Ergenlik, kadınlarda hayız görme ve hamile kalabilecek olgunluğa erişme şeklinde belirtiler gösterir. Ergen kişi, dinin zorunlu emirlerini yerine getirmek, toplumsal davranışlarının sorumluluklarını üstlenmek durumundadır. Kur'an, ergenlik çağına erişen yetimlere mallarının verilebilmesi için ayrıca *rüşd* diye nitelenen belli bir olgunluğu taşımalarını şart koşmaktadır. Burada *rüşd*, akli kullanma, acizlik göstermeden, saçıp savurmadan malını sarfedebilme, koruyabilme ve dini yaşama konusunda sağlıklı bir duruş sergilemektir. İslâm düşünürleri, rüşdün bülûğu/ergenliği izleyen bir süreç olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁴⁷

"*Bülûğu'n-nikâh*" ifadesi, artık çocukluktan çıkan yetimin karşı cinse ilgi duymaya ve olgun ilişkiler geliştirmeye, evliliğe ilişkin planlar yapmaya başladığı, aile kurmaya hazırlandığı bir süreci anlatmaktadır. Ergenliği takip eden süreçte bu tür gelişmeler olur.

Âyette, yetimlerin muhakemelerinin gelişip gelişmediği, mallarını koruyabilecek düzeye gelip gelmediği konusunda denemeleri istenmektedir. Yetimlerin denemeye alınması ise, "nikâh çağı"nda yapılacaktır. Çocuğun ergenlik çağına ulaşip ulaşmadığı, ulaştıysa

İhyâ'it-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1994, III/465-466; Abdurrahman İbn Nâsir es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîmi'l-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 309; Yazır, a.g.e., III/2095; Bilmen, a.g.e., II/978-979, IV/1871.

⁴⁴ İbn Kesîr, a.g.e., II/197.

⁴⁵ Nisâ, 4/6.

⁴⁶ ez-Zemahşerî, a.g.e., I/462-463; Yazır, a.g.e., II/12925-1293.

⁴⁷ ez-Zemahşerî, a.g.e., I/463; Ebû Abdullah Muhammed İbn Ahmed el-Kurtûbî, *el-Câmiu li Ahkâmî'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, V/24-27; Ebussuûd, a.g.e., II/145; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz., I/259.

muhakeme yönünden yeterli olup olmadığı denenecektir. Vasiler, yetimin davranışlarını gözleyerek, onun psikolojik kabiliyetlerini kullanıp kullanamadığını anlamaya çalışacaklardır.

Kur'an, yetimlere mallarının sorumluluğunun devredilmesinde, onların fizyolojik, zihinsel ve sosyal gelişimini esas almıştır. Dolaylı olarak, günlük hayattaki bu ve benzer sorunların çözümünde gelişim psikolojisinin dikkate alınmasını önermiştir. Günümüzde, başta zekâ testleri olmak üzere, çeşitli yöntemler kullanılarak bireylerin gelişim düzeyleri ölçülmektedir. Burada, Kur'an'ın bu tür uygulamaları bir ilke olarak önerdiğini söyleyebiliriz.

Kur'an, ergenlik çağını izleyen gelişim sürecinde, yetimlerin mallarının kendilerine verilmesini karara bağlamıştır. Çünkü bu çağdan itibaren birey, soyut olarak düşünmeye başlamakta, yetişkinlerden duygusal olarak bağımsızlaşmakta, ekonomik bir mesleğe hazırlanmakta, çocukluktan çıkıp yetişkinler gibi davranmaya çalışmakta, kendi güç ve yeteneğiyle sorunlarını çözebilmekte, sosyalleşmeyi hızlandıran gurup etkinliklerine katılmakta, toplumun kendisinden beklediği rolü benimsemekte, pekişmiş bir kimlik duygusu oluşturmakta, yetişkinler dünyasıyla tam olarak iletişime girmeye hazır hale gelmektedir. Kur'an, bütün bu gelişmelere bağlı olarak, yetim bir kimsenin mallarının tasarruf ve sorumluluğunun kendisine (yetime) devredilmesini istemektedir. Onu, kendi malları konusunda tasarrufta bulunabilecek olgunlukta kabul etmektedir.

Kur'an, konuyla ilgili âyetlerde, ergenlik ve onu takip eden gelişim sürecini ekonomik hayatla ilişkilendirerek anlatmıştır. Ergenlikteki gelişim, ekonomik alan için olduğu gibi, hayatın diğer bütün alanları için de geçerlidir. Ayrıca vasi ile yetim arasındaki ilişki, diğer anne-baba ve çocuk ilişkileri için de söz konusudur. Ergenlik öncesi anne-baba çocuk ilişkisi ile ergenlik sonrası ilişkiler doğal olarak farklılık gösterecektir ve göstermelidir. Kur'an, böylece, yetişkinler ile yetişmekte olanlar arasındaki ilişkilerde, ergenliğin önemli bir dönüm noktası olduğuna dikkat çekmektedir. Yetişmekte olanlar, gelişimlerini sağlıklı bir şekilde tamamlasınlar diye, yetişkinleri onlara nasıl davranmaları gerektiği konusunda eğitmektedir. Ergenliğe ulaşmış ve belli bir gelişim düzeyine erişmiş bireylere çocuk muamelesi yapmayı sürdürmenin doğru olmadığına işaret etmektedir.

Kur'an, Hz. Mûsâ'nın hayatından aktardığı bir kesitte de, çocuğa ekonomik bağımsızlık verilmesinde belli bir gelişim düzeyine ulaşılmasını şart koşar.⁴⁸

⁴⁸ "(Yıkılmak üzere olan o) duvar ise, şehirde iki yetim çocuğun idi. Altında onlara ait bir hazine vardı. Babaları da iyi bir kimse idi. Rabb'in istedi ki onlar büyüyüp güçlü çağlarına ersinler ve Rabb'inden bir rahmet olarak hazinelerini çıkarsınlar." (Kehf, 18/82) Hz. Mûsâ, Allah'ın katından bilgi verdiği bir insanla yolculuk yapmıştır. Mûsâ, kendisine ilâhî bilgi verilen kimsenin bazı davranışlarını görünüşe bakarak anlamlandıramamıştır. Bu davranışlardan birisi, kendisine ilâhî bilgi verilen kimsenin, bir şehirde, yıkılmak üzere olan bir duvarı tamir etmesidir. Bu kişi, duvarı tamir etmesinin gerekçesini şöyle açıklar: Duvar, babaları iyi bir insan olan iki yetim çocuğa aittir. Duvarın altında çocuklara ait bir hazine saklıdır. Duvarın yıkılması halinde hazine ortaya çıkıp ziyan olabilir. Çocuklar yetişip o hazineye sahip çıkabilecek yaşa gelinceye kadar, duvarın sağlam kalması gerekir. (Kehf, 18/60-82) Âyette,

VII. Orta Yaş

Psikolojik verilerin açıkladığı şekilde, orta yaş, gerek olgunlaşma, gerekse hayatı yeniden gözden geçirme adına insan yaşamının önemli evrelerinden birisidir. Kur'an da bu durumu dikkate alarak, insanın Allah ile ve diğer insanlarla olan ilişkileri konusunda kendini muhasebeye çekmesini istemiştir. Ulaşılan olgunluğa rağmen, insanın bu evrede de eğitime yönlendirilmeye ihtiyaç duyduğuna işaret etmiştir.

A. Psikolojinin Verilerine Göre Orta Yaş Evresi

Orta yaşlı yetişkinler, gelişimin en ileri noktasına ulaşmış kimselerdir. Gelişimde orta yılların ne zaman başladığına dair kesin bir saptama yapma imkanı yoktur. 35 yaşlarından başlayarak 65 yaşına kadar olan dönem gelişimde orta yıllar olarak gösterilebilmektedir. Aslında bu da yapay bir sınırlamadır.⁴⁹

Yetişkinliğin orta yıllarında kişilik sistemi içinde bir denge durumu söz konusudur. Bireyin toplumsal dünyasının gelişme hızı belli bir limite ulaşmış ve birey bu genişlemeyle başa çıkabilecek beceriler geliştirmiştir.⁵⁰

Orta yaş, değişikliklerin yaşandığı bir dönem olması nedeniyle, birey olarak gelişebilmek için son fırsattır. Bu evrede meydana gelen değişikliklerin her biri, kişiye "kendi" olabilme, hayal ve ideallerini gerçekleştirebilme imkanı sunar. Birey kırkların başlarında, görüşlerini ve davranışlarını yeniden yönlendirir. Kırkların ortalarında benlik duygusunda artan bir değişiklik baş gösterir. Bu dönemde pek çok insan kararlılık, yeterlilik, sorumluluk ve olgunluk aşamasına ulaşır. Birçok insan için 40-45 yaşları, geçmişte yaşananların muhasebesiyle tanımlanan duygusal ve zihinsel bir kriz dönemidir.⁵¹

B. Kur'an'da Orta Yaş Döneminin Ele Alınışı

Kur'an, *bülûğ* ifadesiyle insanın gelişim evrelerinden bahsederken sadece bir âyette (Ahkâf, 46/15) yaş belirlemesi yapar. *Beleğa eşüddeh* ifadesiyle tasvir ettiği gelişim evresini kırk yaşına ulaşmak olarak açıklar. Âyette sözü edilen gelişim evresinin orta yaşı anlattığı açıkça anlaşılmaktadır. Kanaatimizce burada, ergenlikle başlayan psiko-sosyal

---

çocukların hazineye sahip çıkabilecekleri yaş ile ilgili olarak "*en yeblûğâ eşüddehumâ*" ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade çocukların büyüyüp yetişmelerini, ergen olup sağlıklı düşünüp değerlendirme yapabilmelerini, fiziksel ve zihinsel açıdan olgun bir yaşa gelmelerini anlatmaktadır. (el-Beyzâvî, *a.g.e.*, II/21; el-Endelûsî, *a.g.e.*, III/537; Hicâzî, *a.g.e.*, II/433; Bilmen, *a.g.e.*, IV/1985) Yüce Allah bu âyette çocukların gelişimini kendi zatına nispet etmiştir. Böylece, çocukların gelişiminin/ergen olmalarının kendi kudretiyle gerçekleştiğini vurgulamıştır. (İbn Kesîr, *a.g.e.*, III/105)

⁴⁹ Bekir Onur, *Gelişim Psikolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1995, s. 143.

⁵⁰ Onur, *a.g.e.*, s. 153.

⁵¹ Peter Lambley, *Orta Yaşın İsyani*, Çev. Semra Eren, Hekimler Yayın Birliği, Ankara, 199, s. 70-71; Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2000, s. 557; Onur, *a.g.e.*, s. 157.

gelişimin kırk yaşlarında olgunluğun doruk noktasına ulaştığı ifade edilmektedir,

Kur'an, gelişimin en olgun noktasına gelen insanın ilâhî değerlere uygun inanç ve davranışlara sahip olmasını önermektedir. Fiziksel ve psiko-sosyal açıdan elde edilen olgunluğun, ilâhî değerlerle tamamlanmasını istemektedir. Kur'an, insanı geliştirip olgunlaştırmanın Allah olduğunu ve söz konusu olgunluğu tamamlayacak en önemli faktörün Allah'a inanmak ve O'nun ilkelerine uygun davranışlarda bulunmak olduğunu vurgulamakta ve şöyle buyurmaktadır:

*"Biz insana, ana babasına iyilik etmesini tavsiye ettik. Anası onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu. Ana karında taşınması ile süttten kesilmesi otuz ay sürdü. Nihayet insan güçlü çağına erip kırk yaşına varınca: "Ey Rabbim dedi, beni, bana ve anama, babama verdiğin nimete şükretmeye razı olacağın yararlı işler yapmaya sevk et. Benim için zürriyetim içinde de salâhî devam ettir (benden gelecek olanları da iyi insanlar yap). Ben sana yüz tuttum ve ben sana teslim olanlardanım."*⁵²

Kur'an burada insanın doğum ve ilk çocukluk devresinden bahseder. Ardından onun akıl ve diğer kabiliyetler alanındaki olgunluk, sağlamlık evresine nasıl ulaştığını belirtir. Bazı yorumcular bu evreyi, ergenlik bazıları da kühûlet yani orta yaş olarak tasvir eder. Âyette, "*beleğa eşüddeh*" ifadesi, "*beleğa erbaine seneh*" ifadesiyle açıklanmıştır. İnsanın söz konusu olgunluğunun kırk yaşında ortaya çıktığı belirtilmiştir.⁵³ İnsan çocukluktan sonra gençlik, yetişkinlik çağına girer, zihinsel ve diğer potansiyelleri gelişme gösterir. Kırk yaşında ise, insan akıl, anlayış, karakter ve fiziksel olgunluğunun en ileri noktasına ulaşır. Âyette geçen ve bir şeyin nihayetini bildiren "*hattâ*" kelimesi olgunlaşmadaki ileri dereceyi dile getirir.⁵⁴

Kur'an, bu evrede ideal bir insanın takınması gereken tavır tasvir eder. Buna göre, ideal insan, Allah ile olan ilişkisini şükür ve minnettarlık üzerine kurar. Başta, Allah'ın vermiş olduğu hayat olmak üzere, hayatı devam ettirmeyi sağlayan -akıl, sağlık, geçim kaynakları gibi- bütün imkanlar ve en büyük değer olan din/iman nimeti dolayısıyla O'na şükreder. Allah'ın istediği, ilâhî değerlere uygun, iyi/olumlu davranışlar yapmaya çalışır. Bu değerlere uygun davranmadığı yani günah işlediği durumlarda Allah'tan bağışlanma dileğinde bulunur.⁵⁵ Kur'an burada, orta yaşlarını yaşayan ideal bir insanı tasvir etmektedir. Yaptığı bu tasvirle onun örnek alınmasını önermektedir. Dolaylı olarak, bütün mü'minlerden bu şekilde tutum ve davranış geliştirmelerini istemektedir.

VIII. İhtiyarlık Çağı

Kur'an, *bülûğ* ifadesini "*kiber*" kelimesiyle niteleyerek yaşlılık çağını dile getirir. O, yaşlılık çağına vurgu yaptığı âyetlerde yaşlı kimselerin

⁵² Ahkaf, 46/15.

⁵³ el-Beyzâvî, a.g.e., II/395; el-Merâğî, a.g.e., IX/153; es-Sâbûnî, a.g.e., III/195-196; Yazır, a.g.e., VI/4346; Bilmen, a.g.e., VII/3363.

⁵⁴ el-Merâğî, a.g.e., IX/153; ez-Zuhaylî, a.g.e., XXVI/34; es-Sâbûnî, a.g.e., III/195-196.

⁵⁵ ez-Zuhaylî, a.g.e., XXVI/34-35; Yazır, a.g.e., VI/4346; Bilmen, a.g.e., VII/3363.

çevrelerinden neler beklediklerine ve onların özel ilgilerine dikkat çeker. Araştırmamızın bu bölümünde Kur'an'da yaşlılık çağını konu alan âyetleri incelemeye geçmeden önce, psikolojinin verileri doğrultusunda yaşlılık sorunları ve tedavi yolları üzerinde kısa bir değerlendirme yapacağız.

A. Psikolojide İhtiyarlık Çağı

Yaşlılık, biyolojik yapı ve işlevlerde görülen yıpranma, bireyin zihinsel fonksiyonlarının ve psikolojik aktivitelerinin yetersiz kalması ve çevre uyumunu sağlayamaması sonucu meydana gelen kaçınılmaz bir süreçtir.

Yaşlılıkta meydana gelen değişimler arasında, görme, koku alma ve tat duyularında azalma, boyda küçülme, sesin erkeklerde incelik kadınlarda kalınlaşması, dişlerin dökülmesi, hazım zorlukları ve hazım sistemi hastalıkları, besin ihtiyacının azalması, cildin kuruması, incilmesi, saçların dökülmesi ve ağarması, enerji ve dinçliğin kaybolması sayılabilir. Ayrıca yaşlılarda, kol ve bacaklarda, başta, çenede titremelere ortaya çıkar, el ve ayaklar soğuk olur.⁵⁶

Modern psikolojiye göre, yaşlılıkta ortaya çıkan önemli sorunlardan birisi cinsel alanda ortaya çıkan gerilemelerdir. Yaşın ilerlemesiyle birlikte cinsel işlevde azalma olur. Bu durum, libidonun zayıflamasına neden olan cinsel organlarda ortaya çıkan arızalara bağlıdır.⁵⁷

Egonun güçlerini yitirmeye başladığı ve narsistik incinmenin giderek arttığı bu dönemde yaşlılar benlik saygılarını korumaya çalışırlar.⁵⁸ Yaşlanmayı etkileyen önemli faktörlerden birisi, faydasızlık ve gereksizlik düşünceleri, artık işe yaramadığı, evde fazlalık olduğu kuruntularıdır.⁵⁹

Toplum ve ailesi tarafından yeterince ilgi gösterilmeyen yaşlılar çevrelerine karşı sitemkâr ve kızgın olurlar. Sevginin ve ilginin dışında kalmış bir yaşlının hayatı, psikotik gelişmeye bir örnek olarak gösterilebilir.⁶⁰

Eski fiziksel gücünden çok şeyler yitiren, yaşlı bir bedenini beraberinde getirdiği pek çok hastalığa maruz kalan, bazı önemli hazlardan kısmen yoksun kalan, önceki üretkenlik ve verimliliğini artık sergileyemeyen yaşlı bir insan kendini oldukça zayıf ve çaresiz hisseder. Bu duygular içerisindeki insana en ciddi desteği ailesi sağlayabilir.

Yakınları ile sıkı ilişkileri olan yaşlıların önemli bir kısmının yalnızlıktan şikâyet ettikleri gözlenmiştir. Burada önemli olan ilişkilerin şekil boyutu değil, duygusal içeriğidir. Örneğin, yaşlı bir kimse sevmediği

⁵⁶ Anthony Smith, *İnsan: Yapısı ve Yaşamı*, Çev. Erzen Onur, Nida Tektas, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972, s. 286-287; Lambley, *a.g.e.*, s. 31; Ayhan Songar, *Psikiyatri*, Matematik Araştırma Enstitüsü Baskı Atölyesi, İstanbul, 1976, 264; Adnan Ziyalar, *Sosyal Psikiyatri*, Yüce Yayım, İstanbul, 1999, s. 306-307; Gülseren Kozacıoğlu, Hülya Ekberzade Gördürür, *Bireyden Topluma Ruh Sağlığı*, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 1995, s. 65.

⁵⁷ Simone de Beauvoir, *Yaşlılık*, Çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970, II/126; Turan Örnek ve diğerleri, *Geriatrik Psikiyatri*, Saray Tıp Kitabevleri, İzmir, 1992, s. 11, 181.

⁵⁸ Örnek ve diğerleri, *a.g.e.*, s. 221.

⁵⁹ Ziyalar, *a.g.e.*, s. 311.

⁶⁰ Alfred Adler, *Nevroz Sorunları*, Çev. Ali Kılıçoğlu, Say Yayınları, İstanbul, 2004, s. 24.

çok sayıda ziyaretçinin yerine sevdiği bir ziyaretçiyi görmekten daha fazla hoşlanır.⁶¹

Yaşlı kimselerin alışık oldukları çevreden, anılarından, kendilerine ait olan eşyalarından, sevgi uyarılarından yoksun bırakılması olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Nitekim hayat şartları ve konforu iyi olmasına rağmen huzurelerine bırakılan yaşlıların durumu pek iç açıcı olmamıştır. Bir araştırmada, huzur evlerine kabul edilen yaşlıların yüzde sekizinin ilk haftada, yüzde yirmi dokuzunun ilk ayda, yüzde kırk beşinin ilk altı ayda öldüğü gözlemlenmiştir.⁶²

Huzurevine ya da hastaneye bırakılan yaşlılar yalnızlık duygusuna kapıldıklarında, ani bir çöküşle ölümü yaşayabilirler. Onlar için yalnızlık duygusu önemli bir psikolojik sorundur. Çocuklarını ve yakınlarını göremeyen yaşlıların hayat yükünü taşımaları zorlaşır. Onlar, duygu dünyalarının dengeli bir düzeyde tutabilmek için ailelerinin ve yakın çevrelerinin ilgisine muhtaçtırlar.

Yaşlı hastanın tedavi süreçlerinde ailesinin etkin katılımı büyük önem taşır. Ailesi ve yakın çevresi, yaşlı kimseye toplumsal kimliğini sürdürme imkanı, duygusal destek ve maddi yardım sağlayabilmektedir. Özellikle geleneksel toplumlarda bu desteğin daha güçlü olduğu göze çarpmaktadır. Toplumdan soyutlanmak ise yaşlı kimseler için oldukça yıkıcı sonuçlar doğurabilmektedir.⁶³

Yaşlıların mutluluğunu sağlamak için hazırlanması gereken en ideal ortam, ailedir. Kendisini, ailenin sevilen, sayılan ve işe yarayan bir üyesi olarak gören; ailenin mutluluğunun kendisine bağlı olduğuna inanan yaşlı bir kimse huzurlu ve mutlu olur. İşte aile bireyleri yaşlı büyüklerine bu huzur ortamını sağlamak durumundadırlar.

Uzun yıllar boyunca kendi kendilerine yetebilen anne-babalar, durumlarında meydana gelen bazı temel değişiklikler nedeniyle yardıma ihtiyaç duyabilirler. Kendilerini çocuklarına bağımlı hissetmeye başlayabilirler. Bu durum, orta yaşlardaki çocukları üzerinde bir baskı doğurabilir. Çocuklar anne babalarının ihtiyaç ve isteklerini karşılamak zorunda kalabilirler. Böylece roller değişir, çocukluğunda bağımlı kişi rolündeyken, yetişkinliğinde bir şeyler sağlayan taraf olur. İşte bu koşullarda çocukların yapması gereken şey, anne babalarına yaşamlarını sürdürmede yardımcı olmaktır.

Anne-baba ile çocuk arasındaki ilişkilerde rol değişikliği, ortaya çıkan bu yeni durumu çok hassaslaştırır. Çocuk, anne-babasıyla karşı karşıya geldiğinde kendini hâlâ çocuk gibi algılamayı sürdürür. Anne baba da kaç yaşına gelmiş olursa olsunlar, çocuklarını henüz küçük yaştaymış gibi görüp öyle davranırlar. Bu durumda çocuk, anne babasına nasıl davranacağı konusunda zorlanabilir. Bunun çözümü, çocukların anne-babalarına "bana

⁶¹ Ziyalar, a.g.e., s. 312.

⁶² Eflatun Adam, "Yaşlanma ve Psiko-Sosyal Etkenler", XXI. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi Bildirileri, Adana, 1985, s. 32.

⁶³ Onur, a.g.e., s. 243; Örnek ve diğerleri, a.g.e., s. 234.

ihtiyaç duyduğunuzda doğru olanı yapıp sizinle ilgileneceğim" demeleridir.⁶⁴

Fakat ailenin desteği, yaşlıyı bir noktaya kadar teselli edebilir. Kendisiyle barışık, huzurlu ve mutlu, hayatın tadını çıkaran bir ihtiyarın tavırlarında daha çok inancın gücü etkili olur.⁶⁵

B. Kur'an'da İhtiyarlık Çağı

Kur'an, yaşlılarla olan ilişkilerde, onların beklenti ve ruh hallerine uygun söz ve davranışlarda bulunmayı bir dinî görev olarak tavsiye eder ve şöyle buyurur: "*Rabb'in, yalnız kendisine tapmanızı ve anaya babaya iyilik etmenizi emretti. İkisinden birisi ya da her ikisi, senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa sakın onlara "Öf!" deme, onları azarlama! Onlara güzel söz söyle. Onlara acımandan dolayı, küçülme kanadını indir, (onlara karşı alçak gönüllü ol) ve: "Ey Rabb'im! Bunlar, beni küçükken nasıl acıyıp yetiştirdilerse, sen de bunlara öyle acı!" de.*"⁶⁶

Âyette geçen "*yebluğanne'l-kiber*" ifadesi, kişinin ömrünün sonunda gösterdiği zayıflık ve acizliği dile getirir.⁶⁷

"Üf!" ya da "öf!"; usanç, memnuniyetsizlik, sıkıntı, tiksinti hallerinde sarfedilen, hoş gitmeyen şeyleri belirtmek için kullanılan bir ünlemdir. İnsan yaşlı ana babasından dolayı sıkıntı çektiğini, zorlandığını onlara belli edecek ifadeler kullanmaktan kaçınmalıdır. Onların sıkıntıları karşısında sabırlı olmalı, anlayış göstermelidir. Örneğin, yaşlılık dolayısıyla rahatsızlık veren kötü bir kokuya neden olmaları durumunda hemen "öf!" gibi ifadelerle olumsuz tepki vermemelidir. Burada sözü edilen "öf!" ifadesi, yaşlılara karşı sarfedilebilecek kötü sözlerin en hafif olanıdır. İster az olsun ister çok, kişi, onlardan sıkıntı duyduğunu hiçbir şekilde belli etmemelidir. Ayrıca hoş gitmeyen durum ve davranışlarından dolayı onları azarlamamalı, yapıcı, gönül alıcı iletişimini sürdürmelidir. Olur olmaz her konuda onlara karşı çıkarak, onları yalanlayıp reddederek azarlamamalı, hayatı onlar için çekilmez hale getirmemelidir.⁶⁸

Kişi yaşlı anne babasıyla olumlu/yapıcı ve saygılı bir tarzda konuşmayı sürdürmeli, sesinin tonunu iyi ayarlamalı, yüzlerine öfke ve nezaketsizlik belirten bir ifadeyle bakmamalıdır.⁶⁹

Âyette tasviri yapılan, "acıma, esirgeme ve alçak gönüllülük kanadını indirmek", mecazî bir ifadedir. Bu ifade, kuşun yuvadaki yavruları üzerine şefkat ve esirgeme kanatlarını germesinden ilham alınarak söylenmiştir.

⁶⁴ Bert Hellinger, *Sevgi Düzenleri*, Çev. Seda Teksoy, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 290-291.

⁶⁵ Nevzat Tahrân, *Psikiyatri Penceresinden İnsan ve Toplum*, Zafer Yayınları, İstanbul, 2001, s. 101.

⁶⁶ İsrâ, 17/23-24.

⁶⁷ er-Râzî, a.g.e., VII/324; el-Merâğî, a.g.e., V/304.

⁶⁸ er-Râzî, a.g.e., VII/325-326; Ibn Kesîr, a.g.e., III/37; el-Merâğî, a.g.e., V/304; Esed, a.g.e., s. 564; Bilmen, a.g.e., IV/1863; Ateş, a.g.e., V/210.

⁶⁹ er-Râzî, a.g.e., VII/326; el-Merâğî, a.g.e., V/305; Bilmen, a.g.e., IV/1864.

Bu ifadeye göre, kişi yaşlı anne babasına karşı olabildiğince merhametli, saygılı ve mütevazı olmalıdır.⁷⁰

Kur'an, anne-baba ile çocuk ilişkilerinde iki ilginç rolün yaşandığını dile getirmektedir. Çocukluk çağında insanın anne babasına bağımlı olduğuna, ama yaşlanan anne babanın zamanla çocuğuna bağımlı hale geldiğine işaret etmektedir. Çocuğun anne babasının ilgi ve bakımına ihtiyaç duyduğuna, ama yaşlılıkta anne babanın çocuğunun ilgi ve bakımına muhtaç duruma düştüklerine dikkat çekilmektedir.

Âyette geçen, "senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa" ifadesi, yaşlı anne babanın aile ortamında çocuklarıyla birlikte yaşamını sürdürmesine işaret ediyor olabilir. Nitekim psikolojik araştırmalar, yaşlı kimseler için en ideal ortamın aile olduğunu vurgulamaktadır.

Kur'an, yaşlılarla olan ilişkilerde çok dikkatli olmayı ve her zaman yapıcı tutum sergilemeyi önerir. Çünkü yaşlı kimseler, içine düştükleri durum dolayısıyla çok hassaslaşırlar ve çabuk incinebilecek bir ruh haline sahip olurlar. Kur'an, yaşlıların kendilerini fazlalık, işe yaramaz, istenmeyen, sevilmeyen biri olarak hissetmelerine yol açacak her türlü tutum ve davranıştan uzak durulmasını önerir. Onlara, sevildiklerini, önemli, değerli ve mutluluk kaynağı olduklarını hissettirebilecek sözler ve davranışlarla yaklaşılmasını ister.

Yaşlılıktan kaynaklanan fiziksel zorluklara katlanmada, psiko-sosyal sorunları aşmada yakın çevrenin sağladığı destek inkâr edilemez. Ama ihtiyarlık çağında bireyin moralini yüksek tutan en önemli güç Allah inancıdır. Âyette, evlâdın, yaşlı anne babası için yaptığı "Ey Rabb'im, bunlara acı!" şeklindeki dua, yaşlılıkta ilâhî desteğin yerini anlatır. Yaşlı kimseleri, içinde buldukları zor durumda rahat ettirebilecek kimsenin Allah olduğuna dikkat çeker.

Kur'an, yaşlılık çağında insanın en önemli beklentilerinden birisine vurgu yapar. Bu, insanın yaşlılık çağında kendi ideallerini ve dünya görüşünü yaşatacak, kendisinden sonra devam ettirecek bir nesle sahip olmak istemesidir. Kur'an, insandaki bu doğal gereksinimi Hz. Zekeriyâ'nın şahsında dile getirir:

"Orada Zekeriyya, Rabb'ine dua etmişti: "Rabbim, demişti, bana katından temiz bir nesil ver. Sen duayı işitensin!" Zekeriyya, mabette durmuş namaz kılarak meleklere ona: "Allah sana, Allah'tan bir kelimeyi doğrulayıcı, efendi, nefsine hakim ve iyilerden bir peygamber olacak Yahyâ'yı müjdeler", diye ünlediler. Dedi ki: "Rabb'im bana ihtiyarlık gelip çatmış, karım da kısırken, benim nasıl oğlum olur?"⁷¹

Hız. Zekeriyya, "beleşaniye'l-kiber" sözüyle, tam manasıyla yaşlandığını, yaşlılığın kendisini zayıf düşürdüğünü anlatmak istemiştir.⁷² O, bu şartlar altında Allah'tan iyi huylu, temiz karakterli bir çocuk istemiştir. Allah da, onun bu beklentisine uygun olarak, ismi Yahya olan, kendisine peygamberlik verilen, toplumda üstün ahlâkıyla öne çıkan, arzu

⁷⁰ er-Râzî, a.g.e., VII/326; Esed, a.g.e., s. 564; Bilmen, a.g.e., IV/1864.

⁷¹ Âl-i İmrân, 3/38-40.

⁷² ez-Zemahşerî, a.g.e., I/354; el-Kâsimî, a.g.e., II/60-61; es-Sâbûnî, a.g.e., I/199.

ve eğilimlerine hakim olan, ilerde peygamber olarak görevlendirilecek Hz. İsa'yı her yönüyle doğrulayan bir oğul müjdeler.⁷³

Kur'an, Hz. Zekeriyâ'nın yaşlılık çağında gelecek nesli oluşturma isteğini ikinci kez tekrar eder. Zekeriyâ, bu isteğini tekrarlararken, ihtiyarlardan dolayı içine düştüğü durumu tasvir etmeye çalışır: "*Rabb'im, demişti, bende kemik gevşedi; baş ihtiyarlık aleviyle tutuştu. Rabb'im sana dua ile hiçbir zaman bahtsız olmadım. Doğrusu ben arkamdan yerime geçecek yakınlarımın iyi hareket etmeyeceklerinden korkuyorum; karım da kısır. Ne olur, katından bana yerime geçecek bir velî lütfet. Ki o, bana ve Yakup oğullarına mirasçı olsun. Rabb'im onu beğendiğin bir insan yap. Allah buyurdu: Ey Zekeriyya, biz sana bir oğul müjdeleriz, adı Yahya'dır. Daha önce ona hiç kimseyi adaş yapmadık. Zekeriyya: "Rabb'im, dedi, benim nasıl oğlum olur? Karım da kısırdır. Ben ise ihtiyarlığın son sınırına vardım."*⁷⁴

Âyette geçen "*belâğtü mine'l-kiberi itiyâ*" ifadesi, ömrün son anlarına ulaşma, yaşlılığın çok fazla ilerlemiş olması durumunu anlatır. Özellikle, şiddetli olma ve haddi aşma anlamına gelen "*itiyâ*" kelimesi, yaşlılıkta varılan noktayı tasvir eder. Hz. Zekeriyya, burada tam bir ihtiyarlık halini yaşamakta olduğu belirtmektedir. Bedenin en güçlü yapısını teşkil eden kemiklerinin zayıfladığını, dolayısıyla diğer bedensel organlarının benzer durumda bulunduğunu, hatta daha fazla yıpranmış olduğunu, bu yüzden gücün kuvvetten düştüğünü dile getirmiştir. Tıpkı ateşin alevlerinin yansması gibi, saçlarını beyazlığın kapladığını söylemiştir.⁷⁵ Hz. Zekeriyâ'nın yaşlılığını bu derece öne sürmesinin ve tasvir etmesinin amacı, eşyle birlikte olup cinsel davranışta bulunma imkanının kalmadığını dile getirmektir.⁷⁶

Hz. Zekeriyya, ihtiyarlığın iyice baş gösterdiği bu evrede, kendisinden sonra gelecek yakınlarının dini değerleri yaşama ve yaşatma konusunda gayretli olmayacaklarını, kendi izinden gelmeyeceklerini tahmin etmiştir. Bu yüzden kendi yolunu takip edecek ve manevî mirasına sahip çıkacak bir oğul vermesini Allah'tan dilemiştir. Bu çocuğun, kendi bilgisine ve davranışlarına, peygamberliğine vâris olmasını, Hz. Yâkup ve onun yolundan gidenlerin erdemine, üstün özelliklerine sahip olmasını istemiştir.⁷⁷

Hz. Zekeriyâ'nın hayatından sunduğu kesitlerde Kur'an, yaşlı bir insanın fazla eğilim gösterdiği, ilgi duyup önem verdiği hususlardan birisine dikkat çeker. Hz. Zekeriyya, yaşlılık çağında, o ana kadar sahip olmadığı, kendi ülküsünü yaşatacak, yolundan yürüyecek bir çocuğunun olmasını istemektedir. İyi nitelikli, kişilikli, tevhîd inancı doğrultusunda yaşayacak, dinî değerlere sahip çıkacak çocuğunun olması için duâ ve temennide bulunmaktadır. Onun en büyük arzusu, önemli bulduğu

⁷³ el-Kâsimî, a.g.e., II/60; Hicâzî, a.g.e., I/229; es-Sa'dî, a.g.e., s. 106.

⁷⁴ Meryem, 19/4-8.

⁷⁵ el-Beyzâvî, a.g.e., II/26-27; en-Nesefî, a.g.e., III/47-50; es-Sâbûnî, a.g.e., II/211-212; el-Kurtûbî, a.g.e., XI/52-53, 57, Bilmen, a.g.e., IV/2005-2007.

⁷⁶ el-Merâğî, a.g.e., VI/31.

⁷⁷ el-Beyzâvî, a.g.e., II/27; en-Nesefî, a.g.e., III/48-49; el-Mevdudî, a.g.e., III/193; Bilmen, a.g.e., IV/2005.

değerleri ve idealleri çocuklarına bırakabilmektir. Bu duygu ve düşüncelerle, kendinden sonra gelecek nesil için putlara tapmaktan uzak kalmaları, Yüce Allah'a kulluk etmekten ayrılmamaları yönünde duâ etmiştir.

Hz. Zekeriyâ'nın yaşlılık çağıyla ilişkilendirilerek ortaya konulan bu eğilim Erik H. Erikson'un, yaşam boyu devam eden kişilik gelişimi kuramının son aşamalarından birisine yani duraklamaya karşı üretkenliğe karşılık gelir. Fakat Erikson'un kuramında söz konusu eğilim orta yaş kapsayan dönemin kişilik özelliği olarak değerlendirilir. Kur'an'da bu değerlendirmenin aksi ifade edilmemekle birlikte, yaşlılık dönemine vurgu yapılmaktadır. Kur'an, belki de insanda genellikle orta yaşlarda başlayan bu eğilimin üzerine yaşlılık çağında daha fazla düşüldüğünü, bu konuda daha fazla istek ve özlem duyulduğunu belirtmek istemiş olabilir.

Erikson'a göre üretkenlik, temel olarak kendi neslini devam ettirmeye, gelecek kuşağı kurmakla ve gelişimiyle ilgilenmekle ve rehberlik edip yönlendirmekle ilgilidir. Çocuklar aracılığıyla soyun sürdürülmesini, onlar için yapılabilecek girişimleri içerir. Orta yaş kapsayan bu dönemde üretilen şeylerin başında çocuk gelir.⁷⁸ Kur'an, gelecek nesli oluşturma eğiliminin ileriki yaşlarda da etkin olduğunu, Hz. Zekeriyâ örneğinde olduğu gibi, bir tür özleme, tutkuya dönüştüğünü ifade eder.

Sonuç

Bülûğ ifadesi, Kur'an'da çeşitli kelimelerle yan yana kullanılarak, insanın ergenlikle birlikte başlayıp yaşlılığa kadar uzanan gelişim süreçlerini anlatan âyetlerde merkezî fiil olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden, *bülûğ* kelimesini, insanın gelişim psikolojisini konu alan anahtar ifadelerden biri olarak değerlendirebiliriz. Bu ifade, Kur'an'da yan yana bulunduğu kelimelerle birlikte, insanın fiziksel, zihinsel, cinsel, ahlâkî ve sosyal gelişimini konu edinir.

Kur'an'da insanın gelişim psikolojisine *bülûğ* ifadesi çerçevesinde yer verilmesinin hem dünyevî hem de metafizik amaçları vardır. Kur'an'da Allah'ın sıfatlarının bir yansıması ve âhiretle ilgili verilen haberlerin bir kanıtı olarak, insanın gelişim süreçlerine vurgu yapılır. Kur'an'da ağırlıklı olarak gelişim süreçlerini yaratan ve insanı süreçten sürece geçiren güce dikkat çekilir. Kur'an, bu yönüyle günümüz psikolojisinin, gelişim konusuna yaklaşmasından daha farklı bir bakış açısı ortaya koyar.

Bununla birlikte Kur'an, gelişim psikolojisinden bahsederken, daha çok insanın dünyevî iş ve ilişkilerinin düzenlenmesine öncelik verir. Cinsel gelişme ve bu gelişmenin sağlıklı olması için uyulması gereken eğitime dikkat çeker. Çocukluktan çıkan ve belli bir yetişkinlik seviyesine ulaşan kişilere toplum içerisinde nasıl davranılması gerektiğine dair uyarılarda

⁷⁸ Erik H. Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı*, Çev. T. Bedirhan Üstün, Vedat Şar, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s.36; Aysel Ekşi, *Çocuk Genç Ana Babalar*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1990, s. 68; Münire Erden, Yasemin Akman, *Eğitim Psikolojisi*, Arkadaş Yayınları, Ankara, 1995, s. 88; Osman Kazancı, *Eğitim Psikolojisi*, Kazancı Matbaacılık, İstanbul, 1989, s. 59; Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 366.

bulunur. Aynı Şekilde ergenlik 6ncesine kadar 6ocukların kollanıp g6zetilmesi, eğitilip yetiŐtirilmesi 6nerilir. Ama, ergenliğe girip belli bir gelişim d6zeyine ulaşan bireylerin, toplumdan hak ettikleri muameleyi g6rmeleri gerektiğini belirtir. Onlara, yaŐlarına ve gelişim d6zeylerine uygun sorumluluk ve haklar verilmesi tavsiye edilir.

Kur'an, ergenlik 6ağından itibaren teŐekk6l etmeye başlayan ahl6k geliŐiminde, değerlerin bilgisine ve bu bilgiye uygun davranışlar sergilemeye b6y6k 6nem verir. Bununla birlikte, Kur'an'ın 6ng6rd6đ6 ideal ahl6k geliŐiminde değerlerin bilgisi il6h6 kaynaklıdır. Birey bu değerlere uyarken, aynı zamanda il6h6 otoriteye de uymaktadır.

Kur'an, insanın gelişim evrelerinin son aŐaması olan ihtiyarlık 6ağını da *b6l6đ* ifadesiyle niteler. Kur'an'a g6re ihtiyarlık 6ağında insanın temel etkinliği gelecek nesli oluşturma 6abası 6zerinde yođunlaŐır. Yine Kur'an'a g6re yaşlı kişi, 6evresinin ilgisine ve desteğine her zamankinden daha 6ok ihtiya6 duyar. Bu y6zden Kur'an, yaşlı kimselere ihtiya6 duydukları ilgi ve sevginin g6sterilmesini, onların ruh sağlığını koruyacak tarzda bir iletiŐim ve davranış 6r6nt6s6n6n oluŐturulmasını 6ng6r6r.